

Sosyo-Ekonomik Yapı ve Dünya Görüşü Bakımından Pakistan Medreselerinde Öğrenci Profili

M. Nur Pakdemirli
Yrd. Doç. Dr., Celal Bayar Ü. İlahiyat F.
nur.pakdemirli@cbu.edu.tr

Öz

Bu çalışmada Pakistan medreselerindeki öğrencilerin sosyo-ekonomik yapılarına ve dünya görüşlerine yönelik araştırmalar incelenmiştir. Buna göre, medrese öğrencilerinin çoğunluğunun yoksul ve kimsesiz olduğu ve barınma amacıyla medreseyi tercih ettiği, bu öğrencilerin modern sosyal yaşama ve modern eğitime karşı olumsuz tutum ve davranış sergilediği şeklinde spekülasyonlar mevcuttur. Ancak konuyla ilgili olarak defalarca tekrarlanan tarafsız araştırmalar sonucunda, medrese öğrencilerinin ekseriyetinin orta ekonomik sınıftan geldiği anlaşılmıştır. Modern dünyanın değişimlerine karşı hoşgörülü ve demokrat bir tavır sergileyen bu öğrenciler farklı din, mezhep ve cemaatlere de saygı duymaktadır. Bazı medreselerde, modern hukuk sistemini, çoğulculuğu, farklılığı ve cinsiyet eşitliğini kabul etmeyen radikal eğilimli bireyler ve gruplar da bulunmakla birlikte, bunlar genel eğilimi temsil edecek oranda değildir.

Anahtar Kelimeler: Pakistan, Medrese, Öğrenci, Eğitim, Profil

Student Profiles in Pakistan Madrassas with respect to Socio-Economic Level and Conception of the World

Abstract

In this work, previous research on socio-economic level and conception of the world of student profiles in Pakistan Madrassas has been reviewed. Speculations are made as these students are poor or orphan and choose Madrassas for shelter, are against the modern way of living and modern education system. However, objective research which were verified a number of times indicate that the majority of the students come from average level income families. The students are tolerant and democratic to the changes occurring in the modern world and are respectful to other religions, sects and groups. Although in some madrassas, radical people not accepting modern law, pluralism, diversity and gender equality exist, they do not constitute the majority.

Keywords: Pakistan, Madrassa, Student, Education, Profile.

Giriş

Pakistan'ın geleneksel eğitim kurumları olan medreseler modern eğitim kurumlarına rağmen varlığını sürdürmekte ve halktan yoğun talep görmektedir. Pakistan Eğitim Bakanlığı'nun 2013 yılında açıkladığı resmi rakamlara göre, kayıtlı medrese sayısı 13.075'e, bu medreselerde okuyan öğrenci sayısı bir milyon 759.000'e ulaşmıştır.¹ Medreselere duyulan ilginin, dolayısıyla medrese ve öğrenci sayısının yüksek olması, akademik çevrelerde tartışmalara neden olmakta ve konuyla ilgili çeşitli iddialar gündeme gelmektedir. Örneğin, medrese öğrencilerinin çoğunluğunun yoksul ve kimsesiz olduğu ve barınma amacıyla medreseyi tercih ettiği, öğrencilerin modern sosyal yaşama ve modern eğitime karşı olumsuz tutum ve davranış sergilediği şeklinde spekülasyonlar yapılmaktadır. Bununla birlikte, aksini savunan birtakım görüşler de yaygın olarak dile getirilmekte ve akademik çevrelerde yapılan bu tartışmalar yıllardır sürüp gitmektedir. Medrese ve öğrenci sayısının yüksek olmasının nedenlerinin tespit edilmesini, medrese öğrencilerinin sosyo-ekonomik yapılarının ve dünya görüşlerinin ortaya konmasını gerektiren bu durumla ilgili olarak belirlediğimiz ana problem şudur:

Sosyo-ekonomik yapı ve dünya görüşü bakımından Pakistan medreselerinin öğrenci profili nasıldır?

Konu incelenirken şu alt problemlere cevap aranmaya çalışılmıştır:

Ülkede medrese ve öğrenci sayısının yüksek olmasının temel nedeni yoksulluk mudur? Bir başka deyişle, yoksul öğrencilerin tek eğitim alternatifi medreseler midir?

Velilerin ve öğrencilerin medreseyi tercih nedenleri nelerdir?

Veliler ve öğrenciler hangi sosyo-ekonomik sınıfa mensuptur?

Velilerin ve öğrencilerin dünya görüşü nasıldır?

Pakistan medreselerindeki öğrencilere yönelik iddialar ile bu iddiaların doğruluk ve gerçeklik değeri belirlenen problemler doğrultusunda literatür taraması yöntemiyle incelenirken, konu, 'Sosyo-Ekonomik Yapı Bakımından Medrese Öğrencileri, ve 'Dünya Görüşü Bakımından Medrese Öğrencileri' başlıkları altında ele alınacaktır.

Sosyo-Ekonomik Yapı Bakımından Medrese Öğrencileri

Pakistan medreseleri ile ilgili olarak dile getirilen en yaygın iddia 'medreselerin gerek kırsal gerekse kentsel alanlardaki yoksul Pakistan halkı için yiyecek, giyecek, barınak, eğitim ve hatta mezun olduğunda camilerde ve medreselerde iş edinme anlamına geldiği ve yoksulluk devam ettiği sürece medreselerin bu fonksiyonunun da devam edeceği' şeklindeki görüştür. Bu görüşü savunan Rahman, Ali, Siddiqi, Nayyar, Hussain, Qureshi ve Shaikh gibi birkısım araştırmacılara göre,

¹ Academy of Educational Planning and Management, *Pakistan Education Statistics 20011-2012*, AEPAM Statistics Study No.252 (Islamabad: AEPAM, Ministry of Education Publications, 2013), s. 7, 22, 23, 66.

‘öğrenciden herhangi bir ücret talep etmeyen medreseler başka bir kurumda eğitim alma imkânı olmayan fakir talebeler için tek alternatiftir’.² Bu görüşe delil olarak ileri sürülen araştırma sonuçlarına göre, öğrencilerin %49’u medreseye ekonomik nedenlerle, %40’ı sosyal nedenlerle gelmektedir. Dini nedenlerle gelenlerin oranı %6, eğitim almak amacıyla gelenlerin oranı ise sadece %3’dür. %2’lik bir oran da politik nedenlerle medreseye geldiğini ifade etmiştir. Fayyaz Hussain’in Kâid-i Azam Üniversitesi Antropoloji Bölümü’nde yüksek lisans öğrencisi iken, Deobendilere ait Camia Eşrefiyye Medresesi’nde (1947-Lahor) 1994’te gerçekleştirdiği bu araştırmanın sonuçları Tariq Rahman’ın medreseler üzerine yaptığı yayınlarda 1996’dan itibaren kendisine atfen yer bulmuştur. Daha sonra diğer araştırmacıların Rahman’ı referans göstererek aktardığı bu bilgilerin tüm medreselere genellenerek kullanıldığı görülmektedir.³

2003 yılında Tariq Rahman’ın yaptığı ve benzer iddiaları destekleyen bir diğer araştırmaya göre medrese öğrencilerinin ailelerinin ve medresede görev yapan öğretim elemanlarının yaklaşık %80’i düşük sosyo-ekonomik sınıfa mensuptur. Açılan kontenjanların yaklaşık 40 kat fazlası öğrencinin başvurduğu büyük medreselere rağbet edenlerin %80’i kırsal kesimde yaşayan yoksul aile çocukları, babasız ya da anne-babasız çocuklar ve din görevlilerinin çocukları, geriye kalanlar ise küçük esnaf ve işçi çocuklarıdır. Öğrencilerden bir kısmı, ‘ailelerinin kendilerini besleyemedikleri ya da devlet okullarının sınırlı masraflarını dahi karşılayamayacak durumda oldukları için medreseye gönderildiklerini’ belirtmiştir. Öğrenciler bu itirafta bulunurken ‘İslamiyet’e düşkünlüklerini’ vurgulama gereği duymuştur.

Çocuklarının okul masrafını karşılayamayan ailelerin onları medreseye ücretsiz yiyecek, giysi ve barınak için gönderdiği şeklindeki bu iddialar diğer araştırmacılar tarafından ‘efsane’ olarak nitelendirilmektedir. Örneğin Zaidi’ye göre, ‘medreselerde yoksul öğrenciler olduğu doğrudur, ancak medrese öğrencilerinin ekseriyeti Pakistan’ın orta ekonomik sınıfa mensup ailelerinden gelmektedir’.⁴

² Tariq Rahman, “Denizens of Alien Worlds: A Survey of Students and Teachers at Pakistan’s Urdu and English Language Medium Schools and Madrassas”, *Contemporary South Asia* 13-3, (2004): 307; Saleem H. Ali, *Islam and Education: Conflict and Conformity in Pakistan’s Madrassas*, (Karachi: Oxford University Press, 2009), s. 63, 85; Qandeel Siddique, “Weapons of Mass Instruction? A Preliminary Exploration of the Link Between Madrassas in Pakistan and Militancy”, *FFI-Report 2008/02326*, (2008): 1; A. H. Nayyar, “Madrasah Education Frozen in Time”, *Education and the State: Fifty Years of Pakistan*, (ed.) Pervez Hoodbhoy, (Karachi: Oxford University Press, 1998), s. 230; Munawar Hussain ve Maria Qureshi, “Madrasah Education in Pakistan: Issues & Its Effects on Education System of Pakistan”, *Journal of Educational Research* 10-2, (2007): 65; Riaz Ahmed Shaikh, “Developing Extremist: Madrasah Education in Pakistan”, *Development in Asia: Interdisciplinary, Post-Neoliberal and Transnational Perspectives*, (ed.) Derrick M. Nault, (Florida: Brown Wolker Press, 2009), s. 165.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tariq Rahman, *Denizens of Alien Worlds: A Study of Education, Inequality and Polarization in Pakistan*, (Karachi: Oxford University Press, 2006), s. 90, 91.

⁴ Syed Manzar Abbas Zaidi, “Madrasa Education in Pakistan: Controversies, Challenges and

Medreseler üzerine yaptığı araştırmalarla tanınan Andrabi'nin elde ettiği sonuçlar da benzer niteliktedir. Andrabi, 'medrese öğrencilerinin ekonomik koşullarının devlet okulu öğrencilerinden farklı olmadığını, dahası, medrese öğrencileri arasında varlıklı aile çocuklarına sıklıkla rastlandığını' belirtmekte,⁵ 'medrese öğrencilerinin %4'ünün yoksul, %3'ünün varlıklı aile çocukları olduğunu, diğerlerinin orta ekonomik sınıfa mensup olduğunu' vurgulamaktadır.⁶ Andrabi 'medrese öğrencilerinin ekonomik koşullarına yönelik olumsuz iddiaların ABD gazetelerinin taraflı ve abartılı haber ve yazılarına dayandığını' belirtmekte, çalışmalarında bu gazetelerin ve yayınladıkları abartılı haberlerin listelerini detaylı olarak vermektedir.⁷

Aslında öğrencilerin medreseyi tercih nedenlerini anlamak için, medrese araştırmaları konusundaki yetkinliği ve sunduğu verilerin doğruluğu aksi görüşte olan bilim insanları tarafından da inkâr edilemeyen Politik Araştırmalar Enstitüsü'nün 2001 yılında yaptığı araştırmanın sonuçlarını incelemek tek başına yeterlidir. Buna göre, kırsal kesimdeki eğitim kurumlarının sınırlı olanakları ve ilkökul düzeyinin üzerinde öğretim yapamamaları nedeniyle erkek öğrencilerin %71'i, kız öğrencilerin %40'ı kentlerdeki eğitim olanakları geniş büyük medreseleri tercih etmektedir. Konu, öğrencilerin aylık eğitim giderleri açısından sorgulandığında, öğrencilerin %15'i 300 Rupî'nin⁸ altında, %75'i 300-1000 Rupî arasında, geri kalanı da 1000 Rupî ya da daha fazla harcama yaptığını belirtmiştir. Asgari ücretin büyük işletmelerde yaklaşık 8000 Rupî, taşeron firmalarda yaklaşık 1000 Rupî olduğu dikkate alınırsa, bu harcama rakamları ülkenin yaşam standartlarına kıyasla küçümsenemeyecek miktarlardır.⁹

Pakistan resmi makamlarının 2001 yılında yaptığı araştırmanın sonuçları da aynı bulguları teyit etmektedir. Araştırmaya göre medrese öğrencilerinin ekseriyeti orta ekonomik sınıftan gelmektedir. Dahası, bu öğrencilerin %12'si üst ekonomik, %27'si orta üst ekonomik sınıftandır.¹⁰ Kız öğrencilerin üst ekonomik sınıftan gelme oranı erkek öğrencilere kıyasla daha yüksektir. Çünkü medrese eğitimi alan kızların almayanlara kıyasla daha itaatkâr bir eş ve daha iyi bir anne olacağı, çocuklarını da terbiyeli ve itaatkâr yetiştireceği anlayışı yaygındır.¹¹

Prospects", *SISA Report No. 3*, (2013): 28.

⁵ Tahir Andrabi ve dğr., "The Madrasa Myth", *Foreign Policy*, (2009): 1.

⁶ Tahir Andrabi ve dğr., "Madrasa Metrics: The Statistics and Rhetoric of Religious Enrollment in Pakistan." *Beyond Crisis: Re-evaluating Pakistan*, (2010): 2.

⁷ ABD gazetelerinin medreselere yönelik taraflı ve abartılı haber ve yazıları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tahir Andrabi ve dğr., "Religious School Enrollment in Pakistan: A Look at the Data", *Comparative Education Review* 50-3, (2006): 446; C. Christine Fair, "The Enduring Madrasa Myth", *Current History: South Asia* 111-744, (2012): 137.

⁸ Şubat 2015 itibarıyla 1 TL. 41 Pakistan Rupisi'dir.

⁹ Institute of Policy Studies, "Pakistan: Religious Education Institutions", *Institute of Policy Studies Task Force Report*, (Islamabad: Institute of Policy Studies, 2002), s.41.

¹⁰ C. Christine Fair, *The Madrasah Challenge: Militancy and Religious Education in Pakistan*, (Lahore: Vanguard Books Press, 2009), s.31-34, 47, 93.

¹¹ Fair, *The Madrasah Challenge*, s. 63.

Medreseler üzerine yaptığı yayınlarla tanınan Bano'nun, alt ve orta ekonomik sınıf kenti olan Ravalpindi'de yaptığı bir araştırma, medrese öğrencilerinin genellikle orta ekonomik sınıfa mensup memur, öğretmen, esnaf, mühendis vb. çocukları olduklarını göstermiştir.¹² Bano'nun kapsamını genişleterek ülke genelindeki 110 büyük medresede yaptığı araştırmaya göre, medrese öğrencilerinin %60'ı kırsal kesimden gelmektedir, ancak bu oran ülke nüfusunun %68'lik kırsal oranından bile düşüktür. Öte yandan medrese öğrencilerinin %60'ı orta ekonomik sınıftan, %30'u alt ekonomik sınıftan, %10'u da üst ekonomik sınıftan gelmektedir.¹³ Medrese öğrencilerinin %80'inin kırsal kesimden gelen yoksul ve kimsesiz çocuklar olduğu bilgisi, aynı konuyla ilgili olarak defalarca tekrarlanan bu tür araştırmalarda doğrulanamamıştır.

Politik Araştırmalar Enstitüsü'nün 2001 yılı araştırmalarında medrese öğrencilerinin aileleri ile ilgili olarak yer alan bilgiler de oldukça çarpıcıdır. Araştırma, velilerin %90'ının düzenli bir iş ve gelir sahibi olduğunu göstermektedir ve iddia edildiği gibi bunların %80'i değil, sadece %3'ü din görevlisidir. Öte yandan, erkek öğrencilerin %80'inin ve kız öğrencilerin %96'sının babası hayattadır ki, medrese öğrencilerinin %80'inin kimsesiz olduğu iddiası da gerçeği yansıtmamaktadır. Bu velilerin eğitim düzeyi ise Pakistan ortalamasının üzerindedir ve %53'ünü ilk seviye lise (10. sınıf) ve daha üzeri modern eğitim almış kişiler oluşturmaktadır.¹⁴ Bano'nun araştırması da bu durumu teyit eder niteliktedir. Araştırmada, öğrenci velilerinden sadece medrese eğitimi almış olanların oranı %5'te kalmıştır. Velilerin %24'ünün okuma-yazması yoktur. Ülkede okuma yazma oranının %50 civarında olduğu dikkate alınır, velilerin %76'sının okuma-yazma bildiği, %71'inin modern eğitim kurumlarından mezun olduğu bulgusu, öğrenci velilerine yönelik karşı argümanları çürütecek niteliktedir.¹⁵

Pakistan resmi makamlarının 2001 yılı araştırmalarına göre, velilerin ve öğrencilerin medrese eğitimi tercih etmelerinin nedeni iddia edildiği gibi ekonomik değil ideolojiktir.¹⁶ Daha açık ifade etmek gerekirse, velileri ve öğrencileri medreseye yönlendiren en önemli etken 'dinî eğitim' arzusudur.¹⁷ Medrese mensupları da medreseye ekonomik nedenlerle gelen öğrencilerin %5'ten az olduğunu, öğrencilerin dinî eğitim almak için medreseyi tercih ettiğini belirtmektedir.¹⁸ Bu sonuçları teyit eden Bano'ya göre öğrencilerin %90'ı din eğitimi alarak hâfız ya da âlim olmak ve ahlâklı bir insan olarak yetişmek gibi dinî

¹² Masooda Bano, "Beyond Politics: The Reality of a Deobandi Madrasa in Pakistan", *Journal of Islamic Studies* 18-1, (2007): 56, 57.

¹³ Masooda Bano, *The Rational Believer*, (London: Cornell University Press, 2013), s. 102.

¹⁴ Institute of Policy Studies, s.48.

¹⁵ Bano, *Beyond Politics*, s. 56, 57.

¹⁶ Fair, *The Madrassah Challenge*, s. 31-34.

¹⁷ Andrabi ve dğr., *Religious School Enrollment in Pakistan*, s. 5.

¹⁸ Zaidi, s. 28.

nedenlerle, %10'u da saygın bir meslek edinmek gayesiyle medreseye gelmiştir. Öğrencilerin %82'sinin hedefi medrese öğretim elemanı olmaktır.¹⁹ Şunu belirtmek gerekir ki, Pakistan'da aileler çocuklarının hâfız, âlim ya da din görevlisi olmasını özellikle tercih etmektedir. Sadece aileler değil, çocuklar da aynı hedefler doğrultusunda hareket etmektedir. Bazı veliler ve öğrenciler devlet tarafından ülke genelinde yapılan mezuniyet sınavlarında hafızlık yapanların skorlarına 20 puan ilave edilmesini medrese tercihinin ek gerekçe olarak göstermektedir.²⁰

Dünya Görüşü Bakımından Medrese Öğrencileri

Tariq Rahman'ın yukarıda bahsi geçen 2003 yılı araştırmasına dayanarak medrese öğrencileri ile ilgili ortaya attığı bir başka önemli iddia onların dünya görüşüne yöneliktir. Buna göre, 'modern eğitime tepkili ve mensup oldukları ekol ya da mezhebe ait kurumlara erkek çocuklarından birini adamak gibi bir geleneğe sıkı sıkıya bağlı ailelerden gelen medrese talebeleri, dünya görüşü ve politik aktiviteler açısından Pakistan'ın en toleranssız, hoşgörüsüz öğrenci grubudur. Dini azınlıklara ve diğer İslami gruplara bölge tarihinde görülmediği kadar tepkilidir. Günlük hayatları cami ve medrese arasında ağır disiplin ve ceza koşullarında geçen bu öğrenciler modern öğretilere, edebiyata, sanata, spora ve sosyal aktivitelere kayıtsız yaşar. Kadın hakları konusundaki gelişmelere duyarlı olmak bir yana, kadınların eksik yaratıldığını iddia ederek onların eğitim almasına, sosyal ve ekonomik hayata katılmasına karşı çıkar. İyi şartlarda yaşayan elit ve modern kesime tepkileri nedeniyle ideolojik amaçlar uğruna kolayca maceraya atılabilir'.²¹ Aynı görüşteki diğer araştırmacıların yine Rahman'ı referans alarak aktardığı bu bilgiler de Pakistan'ın tüm medreselerine genellenerek yayınlanmıştır.²²

Konuyla ilgili olarak Perveen ve Kazmi'nin medrese ve devlet okulu öğrencilerinin kişilik özellikleri üzerinde yaptığı araştırmanın sonuçları, bu iddiaların aksine, son derece olumlu nitelikler ortaya çıkarmıştır. Araştırmada, güncel yaşamın problemleriyle başetme yeteneğini geliştirme konusunda medrese öğretimi Pakistan'ın kalite standartları ve eğitim düzeyi düşük devlet okulu öğretiminden daha yararlı bulunmuştur. Medrese öğrencilerinin stres düzeylerinin oldukça düşük, zihin kapasitelerinin ve kavrayışlarının yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Öte yandan medrese öğrencilerinin organizasyon yeteneğine ve hedefe dönük kontrol ve motivasyona sahip oldukları, devlet okulu öğrencilerinden daha uzlaşmacı ve sabırlı tutumlar ve davranışlar sergiledikleri gözlenmiştir. Ayrıca devlet okulu öğrencilerine kıyasla medrese öğrencilerinde açık sözlülük, dürüstlük, tarafsızlık, uzlaşmacılık ve dışa dönüklük gibi kişilik

¹⁹ Bano, *The Rational Believer*, s. 102.

²⁰ Bano, *Beyond Politics*, s. 56, 57.

²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tariq Rahman, "A Survey of Students and Teachers", s. 307; Tariq Rahman, *A Study of Education*, s. 91, 163.

²² Umbreen Javaid, "Thriving Fundamentalism and Militancy in Pakistan: An Analytical Overview of their Impact on the Society", *South Asian Studies* 26-1, (2011): 9; Ali, s. 63; Siddique, s. 1; Hussain ve Qureshi, s. 65; Shaikh, s. 165.

özelliklerinde yüksek oranda anlamlı farklılık tespit edilmiştir.²³ Üniversite öğrencileri ile yükseköğretim düzeyindeki medrese öğrencileri arasında Delavande ve Zafar tarafından yapılan bir çalışma da öğrenci nitelikleri açısından benzer sonuçlar vermiştir.²⁴ Zaidi'nin araştırmalarında bu bulgulara ek olarak medrese öğrencilerinin akademik zekâsının devlet okulu öğrencilerine kıyasla yüksek olduğu görülmüştür.²⁵

Tolerans ve hoşgörü konusunda yapılan araştırmanın ayrıntıları da son derece ilginçtir. Öğrencilerin %80'i diğer din, mezhep ve cemaatlere saygı duyduğunu ve herkesin diğerine saygı duyması gerektiğini belirtmiştir. 'Farklı inançtaki kişilerle hergün birlikte çalışıp çalışamayacakları' şeklindeki bir soruya ise öğrencilerin %70'i olumlu cevap vermiştir.²⁶

Öğrencilerin sosyal aktivitelere bakışı konusundaki araştırma da medrese öğrencilerine yönelik olumsuz iddiaları çürütecek niteliktedir. Bu araştırmaya göre öğrencilerin %12'si kurum dışı aktivitelere katılmazken diğerleri akademik, edebî, sportif, sosyal vb. aktivitelere dâhil olduğunu belirtmiştir. Ancak internet kullanımı ve TV izleme konusuna öğrencilerin %91'i şüphe ile yaklaşmış, bu araçların ahlâkî yaşama zarar verdiğini ve yabancı kültürleri yaydığını iddia etmiştir.²⁷

Kadın haklarına yönelik araştırmada ise geleneksel ataerkil anlayışın hakim olduğu görülmektedir. Öğrencilerin %45'i 'kadının eksik yaratıldığı ve erkeğe muhtaç olduğu' görüşünü savunurken, %41'i 'bireysel yetenek ve anlayışa göre değerlendirme yapılabileceğini' belirtmiş ve sadece %11'i 'kadın erkek eşitliğine' inandığını vurgulamıştır. Ancak konu kadın eğitime gelince öğrencilerin %85'i 'kadın eğitiminin gerekliliğini ve sınırsızlığını', %10'u ise 'belli koşullarda gerekliliğini' savunmuştur. Kadının çalışıp çalışmayacağı konusunda da öğrencilerin sadece %8'i olumsuz cevap vermiş, %12'si 'bunun insani bir hak olduğunu', %78'i ise 'belli koşullarda gerekli olduğunu' belirtmiştir.²⁸

Bu araştırmalar göstermiştir ki, medrese öğrencileri genellikle modern dünyanın değişimlerine karşı hoşgörülü ve demokratlardır. Ancak içlerinde modern hukuk

²³ Shagufta Perveen ve Farhana Kazmi, "Personality Dynamics of Boarders and Day Scholars who Belong to Madrassah and Public School", *Academic Research International* 1-1, (2011): 166.

²⁴ Adeline Delavande ve Basit Zafar, "Stereotypes and Madrassas: Experimental Evidence from Pakistan", *Federal Reserve Bank of New York Staff Report No. 501*, (New York: Federal Reserve Bank, 2011): 22.

²⁵ Zaidi, s. 28.

²⁶ Rukhsana Zia, "Religion and Education in Pakistan: An Overview", *Prospects* 33-2, (2003): 165; Tariq Rahman, "Denizens of Alien Worlds: A Survey of the Education System of Pakistan", *Journal of Islamic Studies* 17-2, (2006): 238.

²⁷ Institute of Policy Studies, s. 61.

²⁸ Institute of Policy Studies, s. 59-60.

sistemini, çoğulculuğu, farklılığı ve cinsiyet eşitliğini kabul etmeyen radikal eğilimli bireyler ve gruplar da bulunmaktadır.²⁹

Önemli Bir Tespit ve Değerlendirme

Pakistan medreselerindeki öğrencilerin sosyo-ekonomik yapılarını ve dünya görüşlerini incelediğimiz bu çalışmada, konuyla ilgili olarak ortaya atılan iddialar, süregelen tartışmalar ve yapılan araştırmalarda önemli bir hususun genellikle gözden kaçtığı ya da göz ardı edildiği tespit edilmiştir ki o da şudur: Geleneksel ve modern eğitim sistemlerinin bir arada yürüdüğü Pakistan’da medrese öğrencilerinin %77’si yarı zamanlı öğrencidir. İlk ve ortaöğretim çağındaki bu çocukların %50’si aynı zamanda devlet okulu öğrencisi, %27’si de özel okul öğrencisidir. Geriye kalanlar ise genellikle buldukları bölgede başka bir alternatif olmadığından yarı zamanlı medrese eğitimi ile yetinmek zorundadır. Modern eğitim-öğretime geleneksel eğitim-öğretimi tercih eden ve tam zamanlı olarak medrese eğitimi alan öğrenciler Pakistan’daki tüm öğrencilerin sadece %1’lik bir kesimidir.³⁰ Andrabi’nin araştırmalarına göre, bu oran medrese tercihinin en yüksek olduğu Afgan sınır bölgesinde dahi %7’yi geçmez. %1’lik oran içerisindeki öğrencilerin en az %75’inin diğer tüm kardeşleri devlet okulu ya da özel okul öğrencisidir.³¹

Politik Araştırmalar Enstitüsü’nün konuyla ilgili tespitleri de bu doğrultudadır. Enstitü’nün araştırma sonuçlarına göre, medrese mezunların %81’i medrese eğitimi süresince modern eğitim de almıştır. Bunların %39’u ilk seviye lise (10. sınıf), %19’u ikinci seviye lise (12. sınıf), %12’si yükseköğretim diplomasına sahiptir. Araştırma, medrese öğrencilerinin %46’sının bilgisayar kullandığını, %32’sinin İngilizce bildiğini ortaya çıkarmıştır ki aynı oran modern eğitim kurumları için de geçerlidir.

Medrese öğrencilerine ‘kendi çocuklarına nasıl bir eğitim sağlamak istedikleri’ sorulduğunda sadece %23’ü bunu ‘medrese eğitimi’ şeklinde cevaplamış, kalan %77’si ‘geleneksel medrese eğitimi ve modern eğitim kombinasyonu’ sağlamak istediğini belirtmiştir. Medreselerdeki seküler derslerin azlığından yakınan ve pozitif bilimler açısından kendisini yetersiz hisseden bu öğrenciler %76 gibi bir oranla modern eğitim kurumlarına ihtiyaç duyduğunu vurgulamış ve bu öğrencilerin %41’i ileride her türlü imkâna sahip, modern ve gelişmiş bir medrese kurmak istediğini belirtmiştir. ‘Mezun olduklarında ne yapacakları’ sorusunu %59’u ‘medreseden sonra modern yüksek öğretime devam etmek istediği’, %30’u

²⁹ Medreselerde eğitim-öğretim, radikal eğilimler ve terör suçlamaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. Nur Pakdemirli, “Kurumsal Yönetim ve Eğitim-Öğretim Açısından Pakistan’da Medrese Gerçeği”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12-3, (2014): 57-71; M. Nur Pakdemirli, “Siyaset ve Terör Kısacasında Pakistan Medreseleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi - The Journal of International Social Research* 7-33, (2014): 475-482.

³⁰ Andrabi ve dğr., *Religious School Enrollment in Pakistan*, s. 5; Fair, *The Madrassah Challenge*, s. 33, 34; Fair, *The Enduring Madrasa Myth*, s. 137; Siddique, s. 1-62.

³¹ Andrabi ve dğr., *Religious School Enrollment in Pakistan*, s. 5; Fair, *The Enduring Madrasa Myth*, s. 137.

‘din görevlisi ya da medrese öğretmeni olacağı’, geri kalanıysa ‘diğer meslek gruplarına yöneleceği’ şeklinde cevaplamıştır.³²

Öte yandan, defalarca tekrarlanan benzer mahiyetteki araştırmaların ortak sonuçlarına göre, medrese öğrencilerinin ekseriyeti orta ekonomik sınıftan gelmektedir. Modern dünyanın değişimlerine karşı hoşgörölü ve demokrat bir tavır sergileyen bu öğrenciler farklı din, mezhep ve cemaatlere de saygı duymaktadır. Medreselerde, modern hukuk sistemini, çoğulculuğu, farklılığı ve cinsiyet eşitliğini kabul etmeyen radikal eğilimli bireyler ve gruplar da bulunmaktadır. Ancak bunlar genel eğilimi temsil edecek oranda değildir.

Medrese öğrencilerini olumsuz ve genellemeci bir yaklaşımla değerlendiren yayınlar, aslında bu öğrencilerin büyük bir kısmının aynı zamanda modern eğitim kurumu öğrencileri olduğu gerçeğini göz ardı eden, örneklemine belli bir kesim üzerinde yoğunlaştıran, konuyu bağlamından kopuk biçimde inceleyen, bilimsellikten uzak ve taraflı söylemler üzerine temellenen ve dolayısıyla metodolojik bakımdan hatalı kabul edilebilecek çalışmalardır. Pakistan resmî makamlarının açıkladığı istatistik sonuçlarıyla da çelişen ve tekrarlanan geniş çaplı araştırmaların doğrulamadığı olumsuz iddialar, Pakistan medreselerine genellenemeyecek radikal eğilimli bir veya birkaç medrese örneklemeden hareketle yayınlanan araştırma sonuçlarına ya da ABD gazetelerinin taraflı ve abartılı haber ve yazılarına dayanmaktadır. Dolayısıyla bu tür çalışmalar yoluyla dillendirilen iddiaların doğruluk ve gerçeklik değeri olduğundan söz edilemez.

Sonuç olarak, medrese öğrencilerine yönelik olumsuz iddialar Pakistan gerçeğini tam olarak yansıtmadığı gibi, halkın medrese eğitimine önem ve değer atfetmesi, ülkede medrese ve öğrenci sayısının yüksek olması sadece ekonomik ya da sadece sosyal nedenlerle açıklanamaz. Bunun altında toplumun miras aldığı köklü bir dini gelenek ve alışkanlık vardır. Ziya’ül-Hak hükümetinin (1977-1988) İslamlaştırma politikaları da temeli derinlerde olan bu geleneği harekete geçirici önemli bir faktör olmuştur.³³ Medreseler, farklı seviyelerde dinî eğitim imkânı sunması ve İslam toplumunun merkezi konumundaki camilere din görevlisi yetiştirmesi nedeniyle Pakistan halkı için daima önemini korumuştur. Medreselerde yetişen din görevlileri sadece camide değil, özel günlerde ve törenlerde de sözüne itibar edilen kişi olarak halkın içinde olmuş ve onları yönlendirmiştir.³⁴ Bununla birlikte, kırsal kesimdeki modern eğitim kurumlarının sınırlı olanakları, kaliteli eğitim almak isteyen Pakistanlıları kentlerdeki eğitim olanakları geniş büyük medreselere yönlendirebilmektedir. Modern eğitim kurumlarındaki din derslerinin ve

³² Institute of Policy Studies, s.50-52.

³³ S. Jamal Malik, “Islamization in Pakistan 1977-1985 The Ulama and Their Places of Learning”, *Islamic Studies* 28-1, (1989): 5.

³⁴ Zaidi, s. 25.

medreselerdeki seküler derslerin yetersizliği sorunu da 'geleneksel-modern eğitim kombinasyonu' uygulamasını desteklemektedir.³⁵

Öneriler:

Pakistan medreselerinde eğitim-öğretim gören öğrencilerin sosyo-ekonomik yapıları ve dünya görüşleri bakımından profilini çıkaracak ve konuyla ilgili spekülasyonları ortadan kaldıracak kapsamlı araştırmalar yapılmasına duyulan ihtiyaç ortadadır. Ancak bu araştırmaların tartışmasız sonuçlar elde etmesi tamamen bilimsel kaygılarla ve tarafsız olarak yapılmasına bağlıdır. Bununla birlikte, Pakistan halkının medrese geleneğine hâlen sahip çıktığı, öğrencilerin modern ve geleneksel eğitim kurumlarından bir arada yararlandığı gerçeği göz ardı edilmemeli, araştırmanın örnekleme ülke gerçeklerini doğru temsil edecek biçimde seçilmelidir. Medrese öğrencileri, modern eğitim kurumu öğrencileri ve 'geleneksel-modern eğitim kombinasyonu' öğrencileri arasında karşılaştırmalı bir çalışma yapılması da son derece yararlı olacaktır.

Kaynakça

Academy of Educational Planning and Management, *Pakistan Education Statistics 20011-2012, AEPAM Statistics Study No.252*, Islamabad: AEPAM, Ministry of Education Publications, 2013.

Ali, Saleem H., *Islam and Education: Conflict and Conformity in Pakistan's Madrassahs*, Karachi: Oxford University Press, 2009.

Andrabi, Tahir ve dğr., "Madrassa Metrics: The Statistics and Rhetoric of Religious Enrollment in Pakistan." *Beyond Crisis: Re-evaluating Pakistan*, (2010): 1-28.

_____, "Religious School Enrollment in Pakistan: A Look at the Data", *Comparative Education Review* 50-3, (2006): 446-477.

_____, "The Madrasa Myth", *Foreign Policy*, (2009): 1-2.

Bano, Masooda, "Beyond Politics: The Reality of a Deobandi Madrasa in Pakistan", *Journal of Islamic Studies* 18-1, (2007): 43-68.

_____, *The Rational Believer*, London: Cornell University Press, 2013.

³⁵ Pakistan'da 'geleneksel-modern eğitim kombinasyonu' hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. Nur Pakdemirli ve Halit Ev, "Din Eğitiminde Geleneksellik ve Modernizm Karmaşası: Pakistan Örneği", *Küreselleşme Sürecinde Din Eğitimi Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (ed.) Hüseyin Aydın ve Mizrap Polat, (Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 2013), s. 337-342.

Delavande, Adeline ve Basit Zafar, "Stereotypes and Madrassas: Experimental Evidence from Pakistan", *Federal Reserve Bank of New York Staff Report No. 501*, New York: Federal Reserve Bank, 2011.

Fair, C. Christine, "The Enduring Madrasa Myth", *Current History: South Asia* 111-744, (2012): 135-140.

_____, *The Madrassah Challenge: Militancy and Religious Education in Pakistan*, Lahore: Vanguard Books Press, 2009.

Hussain, Munawar ve Maria Qureshi, "Madrasah Education in Pakistan: Issues & Its Effects on Education System of Pakistan", *Journal of Educational Research* 10-2, (2007): 65-78.

Institute of Policy Studies, "Pakistan: Religious Education Institutions", *Institute of Policy Studies Task Force Report*, Islamabad: Institute of Policy Studies, 2002.

Javaid, Umbreen, "Thriving Fundamentalism and Militancy in Pakistan: An Analytical Overview of their Impact on the Society", *South Asian Studies* 26-1, (2011): 9-18.

Malik, S. Jamal, "Islamization in Pakistan 1977-1985 The Ulama and Their Places of Learning", *Islamic Studies* 28-1, (1989): 5-28.

Nayyar, A. H., "Madrasah Education Frozen in Time", *Education and the State: Fifty Years of Pakistan*, (ed.) Pervez Hoodbhoy, Karachi: Oxford University Press, 1998, s. 230-243.

Pakdemirli, M. Nur ve Halit Ev, "Din Eğitiminde Geleneksellik ve Modernizm Karmaşası: Pakistan Örneği", *Küreselleşme Sürecinde Din Eğitimi Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (ed.) Hüseyin Aydın ve Mizrap Polat, Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 337-342.

Pakdemirli, M. Nur, "Kurumsal Yönetim ve Eğitim-Öğretim Açısından Pakistan'da Medrese Gerçeği", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12-3, (2014): 57-71.

_____, "Siyaset ve Terör Kışkırcısında Pakistan Medreseleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi - The Journal of International Social Research* 7-33, (2014): 475-482.

Perveen, Shagufta ve Farhana Kazmi, "Personality Dynamics of Boarders and Day Scholars who Belong to Madrassah and Public School", *Academic Research International* 1-1, (2011): 157-172.

Rahman, Tariq, "Denizens of Alien Worlds: A Survey of Students and Teachers at Pakistan's Urdu and English Language Medium Schools and Madrassas", *Contemporary South Asia* 13-3, (2004): 307-326.

_____, "Denizens of Alien Worlds: A Survey of the Education System of Pakistan", *Journal of Islamic Studies* 17-2, (2006): 238-243.

_____, *Denizens of Alien Worlds: A Study of Education, Inequality and Polarization in Pakistan*, Karachi: Oxford University Press, 2006.

Shaikh, Riaz Ahmed, "Developing Extremist: Madrasah Education in Pakistan", *Development in Asia: Interdisciplinary, Post-Neoliberal and Transnational Perspectives*, (ed.) Derrick M. Nault, Florida: Brown Wolker Press, 2009.

Siddique, Qandeel, "Weapons of Mass Instruction? A Preliminary Exploration of the Link Between Madrassas in Pakistan and Militancy", *FFI-Report 2008/02326*, (2008): 1-62.

Zaidi, Syed Manzar Abbas, "Madrasa Education in Pakistan: Controversies, Challenges and Prospects", *SISA Report No. 3*, (2013): 1-34.

Zia, Rukhsana, "Religion and Education in Pakistan: An Overview

